

УДК 159:316.624.3:343.91.053.6

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ЗА 2008 – І ПІВРІЧЧЯ 2015 РОКУ

Мельник М.Т., аспірант
кафедри соціальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано соціально-психологічний аспект стану злочинності серед неповнолітніх на території України. Подано психологічну характеристику особливостей правопорушників у гендерному аспекті. Запропоновано психологічні заходи профілактики зростання протиправних вчинків серед неповнолітніх.

Ключові слова: *неповнолітні, засуджені, соціальний статус, морально-психологічна характеристика.*

В статье проанализирован социально-психологический аспект состояния преступности среди несовершеннолетних на территории Украины. Подана психологическая характеристика особенностей правонарушителей в гендерном аспекте. Предложены психологические мероприятия по профилактике роста противоправных поступков среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: *несовершеннолетние, осужденные, социальный статус, морально-психологическая характеристика.*

Melnyk M.T. SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE STATE OF JUVENILE DELINQUENCY IN UKRAINE IN 2008 – THE FIRST HALF OF 2015

The article analyzes the socio-psychological aspect of minors crime in Ukraine. Posted psychological characteristic in gender aspect of offenders features. Proposed psychological measures of prevention increasing illegal acts midst minors.

Key words: *minors, prisoners, social status, moral and psychological characteristics.*

Постановка проблеми. Одним із результатів ефективності діяльності держави як формального соціального інституту є низький рівень злочинності. Сприяння гармонійному формуванню покоління, що підрастає, за допомогою державних програм щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх постає як пріоритетна та значуща функція держави. Однак виникає питання, чи повною мірою реалізується ця сфера суспільного життя в Україні. Саме соціально-психологічний аналіз злочинності дозволить перетворити «суху» судову статистику на розуміння того, як держава може допомогти соціально незахищеним верствам суспільства, а саме неповнолітнім громадянам України. Система розробки програм щодо реінтеграції правопорушників у суспільство, виховання психологічно зрілого громадянина, готового дбати про добробут країни, є одним із показників ступеня добробуту її громадян.

Постановка завдання. Мета статті полягає в реалізації соціально-психологічного аналізу стану злочинності серед неповнолітніх в Україні за 2008 – I півріччя 2015 року.

Виклад основного матеріалу. Проблемою злочинної поведінки в субкультурах займаються багато науковців, наприклад Ю. Александров, О. Давидова, Н. Максимова, Л. Мороз, В. Пирожков, Т. Щепанська,

С. Яковенко. Різні аспекти злочинності в Україні вивчали такі вітчизняні науковці, як В. Батиргареева, В. Дрьомін, В. Голіна, С. Денисов, О. Джужа, І. Даньшин, А. Закалюк, О. Кальман, І. Медицький, О. Кулик, В. Туляков, О. Фролова. Однак останнім часом дослідження соціально-психологічних аспектів злочинності не проводились на достатньо широкому рівні. Саме тенденції злочинності сучасного суспільства дозволять з'ясувати психологічне підґрунтя незаконних діянь неповнолітніх, а також розробити заходи щодо профілактики злочинності цієї категорії осіб.

Аналіз показників судової статистики, поданої Державною судовою адміністрацією України за 2008–2015 роки, свідчить, що кількість осіб, засуджених у віці від 14 до 18 років, щороку зменшується [2]. На нашу думку, це пов'язано з демографічною ситуацією в країні, зокрема, зменшенням кількості населення саме відповідної вікової групи.

Динаміку зміни співвідношення кількості засуджених осіб із засудженими неповнолітніми подано в таблиці 1.

Загальна кількість засуджених зменшилась в 1,5 раза порівняно з 2009 роком, натомість кількість засуджених неповнолітніх за цей же період зменшилась в 1,7 раза. Процентне співвідношення засуджених неповнолітніх до загальної кількості засудже-

Таблиця 1
Динаміка зміни співвідношення засуджених осіб із засудженими неповнолітніми

Роки	Усього кількість засуджених	Кількість засуджених неповнолітніх	Процентне співвідношення неповнолітніх
2014	102 170	4 875	4,7%
2013	122 973	5 911	4,8%
2012	162 881	9 010	5,5%
2011	154 356	8 686	5,6%
2010	168 774	10 883	6,4%
2009	146 383	8 555	5,8%

них щороку зменшується від 5,8% в 2009 році до 4,7% в 2014 році. За період, що розглядається, найбільше процентне співвідношення неповнолітніх становило 6,5% в 2010 році. Наведені дані свідчать, що показники співвідношення неповнолітніх і повнолітніх засуджених коливаються в межах 4–7%. Зменшується кількість як повнолітніх, так і неповнолітніх осіб, що засуджуються [4].

Динаміку зміни співвідношення засуджених до позбавлення волі осіб із засудженими неповнолітніми подано в таблиці 2.

Таблиця 2
Динаміка зміни співвідношення засуджених до позбавлення волі осіб із засудженими неповнолітніми

Роки	Усього кількість засуджених до позбавлення волі	Кількість засуджених до позбавлення волі неповнолітніх	Процентне співвідношення неповнолітніх
2014	20 872	725	3,4%
2013	30 479	1 153	3,7%
2012	42 938	1 496	3,4%
2011	44 201	1 915	4,3%
2010	40 819	2 030	4,9%
2009	35 500	1 886	5,3%

З огляду на те, що показники співвідношення неповнолітніх та повнолітніх засуджених коливаються в межах 4–7%, співвідношення неповнолітніх і повнолітніх засуджених до позбавлення волі коливається в діапазоні 3,4–5,3%. Це свідчить, що до неповнолітніх рідше застосовується такий захід покарання, як позбавлення волі, порівняно з повнолітніми засудженими. У свою чергу щодо неповнолітніх застосовуються такі види покарання, як виправні роботи, громадські роботи, штрафи та інші види покарання, а також застосовують

звільнення від покарання з випробуванням або за амністією. Це дозволяє неповнолітньому переосмислити скоєне та не продовжувати самостверджуватись як делінквентна особистість. Саме ресоціалізація як процес відбування покарання в установах виконання покарань не завжди сприятливо впливає на особистість засудженого. Під час відбування покарання у виховній колонії засуджений неповнолітній інтегрується в специфічну субкультуру засуджених та оволодіває знаннями, формує певні світоглядні бачення й установки, формується як особистість крізь призму субкультури, поширеної в установі виконання покарання [1]. Таким чином, у процесі ресоціалізації в установі виконання покарання засуджений формується не як гармонійна зріла особистість, а як незрілий член суспільства, у якого низький рівень адаптованості до соціального середовища поза межами колонії. Отже, якщо є можливість заміни такого виду покарання, як позбавлення волі на певний строк, іншим видом покарання засудженого, варто його застосувати. Однак відмінні від позбавлення волі види покарання будуть ефективними лише за умови, якщо застосовуватимуться заходи з надання неповнолітньому психологічної допомоги, психопрофілактичні заходи в соціальному оточенні неповнолітнього, психотерапевтична робота за необхідності та, звісно, психологічний супровід. Створення центрів соціально-психологічної реабілітації делінквентних неповнолітніх сприятиме зниженню рівня девіацій у суспільстві, формуванню неповнолітнього як гармонійної особистості та відповідального члена суспільства.

Відповідно, динаміку змін скоєння різних видів злочинів неповнолітніми в співвідношенні із загальною кількістю скоєних неповнолітніми злочинів [2] подано в таблиці 3.

Відповідно, серед видів скоєних злочинів найбільшу кількість становлять злочини проти власності, у тому числі крадіжка, розбій, грабіж. Діапазон процентного співвідношення становить 70–81% загальної кількості злочинів, скоєних неповнолітніми, і найнижчі показники спостерігались у 2008–2009 роках. Збільшення кількості злочинів проти власності останнім часом пов'язується із соціально-економічною кризою в Україні. Бажання підлітка бути фінансово забезпеченим і незалежним від батьків, економічна нездатність батьків задовольняти завищені фінансові потреби підлітка, прагнення самоствердитись серед однолітків делінквентним шляхом штовхають ще не сформовану особистість саме на такі вчинки.

Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів перебувають у діапазоні 3,5–6,5% загальної кількості злочинів, скоєних неповнолітніми [2]. Вироблення, використання та збут психотропних речовин є вагомою соціальною проблемою нашого суспільства. На жаль, саме неповнолітні беруть участь у процесі збуту таких речовин та використовують їх у власних цілях. Низький рівень профілактичної роботи з неповнолітніми сприяє зростанню показників злочинності за цими правопорушеннями. За умови використання неповнолітнім психотропних засобів неминує постає питання психологічного й фізичного здоров'я особи. Тому визнання неповнолітнього винним, засудження його до позбавлення волі та відбування покарання у виховній колонії не вирішить повною мірою проблему його ресоціалізації. Оскільки постає насамперед потреба в наданні медико-психологічної допомоги правопорушнику, а за умов відбування покарання ним у виховній колонії це неможливо. Стаціонарна медична допомога, психологічний супровід і реабілітація сприятимуть ресоціалізації правопорушника.

Такий вид злочину, як зґвалтування, у більшості випадків здійснюють неповнолітні у віці від 16 до 18 років. Вони характеризуються як такі, що є працездатними,

однак не працюють та не навчаються. Фізіологічні зміни в організмі юнака, високий рівень тестостерону та бажання реалізувати психосексуальну енергію, провокативна поведінка жертви є тригером реалізації задуманого. Варто зазначити, що не завжди наявне чітке й усвідомлене розуміння наслідків таких дій.

Найнижчий рівень умисних убивств та умисних тілесних ушкоджень спостерігається в 2011–2012 роки [2]. Загалом динаміка вказаних правопорушень коливається у вузькому діапазоні. Зауважимо, що в цьому разі реалізація злочинної дії у формі гоміциду є проявом специфічного способу самореалізації суб'єкта злочину. Такий вид правопорушень потребує глибокого індивідуального вивчення суб'єкта злочину, а отже, психотерапевтичної та психокорекційної роботи із засудженим.

Зміна особливостей відбування покарання неповнолітніми та збільшення кількості психотерапевтичної й психокорекційної роботи із засудженими в аспекті внутрішньоособистісного конфлікту та нейтралізації впливу психотравмуючих ситуацій сприятиме ефективності ресоціалізаційного впливу.

Кардинальні зміни в системі надання психологічної допомоги засудженим у виховних колоніях сприятиме зниженню

Таблиця 3

Динаміка зміни скоєння різних видів злочинів неповнолітніми в співвідношенні із загальною кількістю скоєних неповнолітніми злочинів

Роки	Вид злочину						
	Умисне вбивство	Умисне тяжке та сер. тяжкості ушкодження	Зґвалтування	Злочини проти власності	Злочини у сфері обігу психотропних засобів	Тяжкі злочини	Особливо тяжкі злочини
I півріччя 2015	16 0,7%	49 2,2%	2 0,09%	1 657 75%	83 3,7%	1 165 53%	29 1,3%
2014	20 0,4%	96 2%	7 0,1%	3 673 75%	170 3,5%	2 573 53%	69 1,4%
2013	31 0,5%	150 2,5%	18 0,3%	4 508 76%	234 4%	3 173 54%	115 1,9%
2012	31 0,3%	198 2,1%	29 0,3%	7 311 81%	471 5,2%	5 058 56%	159 1,7%
2011	23 0,2%	206 2,3%	35 0,4%	6 989 80%	424 4,8%	5 302 61%	155 1,7%
2010	90 0,8%	274 2,5%	46 0,4%	8 800 81%	446 4%	6 274 57%	303 2,7%
2009	88 1%	263 3%	66 0,7%	6 222 73%	536 6%	5 410 63%	373 4,3%
2008	108 1%	351 3,5%	65 0,6%	7 106 70,5%	625 6,2%	5 953 59%	390 3,8%

конфліктності в процесі відбування покарання. Ресоціалізаційний вплив в установі виконання покарання буде ефективнішим за умови введення протокольної системи надання психологічної допомоги, що також нівелює не завжди професійні аспекти діяльності психолога колонії та мінімізує помилки в його діяльності.

Характеристику засуджених неповнолітніх за віком, статтю та специфікою виховання [2] подано в таблиці 4.

Неповнолітні у віці від 16 до 18 років складають групу, що в середньому здійснює 70–75% злочинів, скоєних неповнолітніми. В останні два роки зростає кількість неповнолітніх дівчат, які скоюють протиправні дії. Маскулінізація жіночої статті є тригером девіацій у колі неповнолітніх юнок. Наявність фактів навмисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, а також вчинення умисних тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень свідчать про збільшення рівня жорстокості серед неповнолітніх жіночої статі. Також вплив соціально референтної групи значно позначається на виді й способі реалізації злочинного діяння неповнолітнім. Зазвичай до протиправного способу реалізації бажаних цілей неповнолітні вдаються під впливом свої однолітків, у яких є подібний

досвід, або старших колег із найближчого соціального середовища [1]. Вживання психотропних речовин є сприятливим фактором реалізації злочинної цілі. Значущим є також середовище, у якому неповнолітній оволодіває первинним досвідом взаємодії з оточуючими. У 41–43% випадків неповнолітні засуджені виховувались у родині з одним із батьків, 2–5% неповнолітніх виховувались у дитячих будинках та інтернатах.

Динаміку зміни кількості неповнолітніх засуджених до позбавлення волі за 2008 – I півріччя 2015 року подано в таблиці 5.

Таблиця 5

Динаміка зміни кількості неповнолітніх засуджених до позбавлення волі

Роки	Усього кількість засуджених до позбавлення волі
I півріччя 2015	275
2014	725
2013	1 153
2012	1 496
2011	1 915
2010	2 030
2009	1 886
2008	1 977

Таблиця 4

Характеристика засуджених неповнолітніх

Роки	Вік		Дівчата	Виховувались			Злочин скоєно	
	14–16 років	16–18 років		у родині з одним із батьків	в інтернаті, дитячому будинку	поза родиною	У стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння	у групі
I півріччя 2015	672 30,5%	1 530 69%	202 9,1%	956 43%	47 2,1%	92 4,1%	203 9,2%	1 065 48,3%
2014	1 385 28,4%	3 490 71,6%	447 9,2%	2 092 43%	138 2,8%	213 4,4%	533 11%	2 308 47,3%
2013	1 694 28,6%	4 217 71,3%	483 8,1%	2 521 42,6%	229 3,9%	258 4,4%	865 14,6%	3 081 52,1%
2012	2 540 28,1%	6 470 71,8%	766 8,5%	3 734 41,4%	397 4,4%	416 4,6%	1 432 15,8%	4 869 54%
2011	2 466 28,3%	6 220 72%	721 8,3%	3 565 41%	411 4,7%	369 4,2%	1 504 17,3%	4 991 57,5%
2010	2 989 27,5%	7 894 72,5%	885 8%	4 745 43,6%	502 4,6%	524 4,8%	2 138 20%	6 342 58,2%
2009	2 152 25,1%	6 403 75%	667 7,8%	3 686 43%	406 4,7%	378 4,4%	2 125 25%	4 992 58,3%
2008	2 418 24%	7 660 76%	686 6,8%	4 203 41,7%	411 4%	487 4,8%	2 458 24,3%	5 890 58,4%

Кількість неповнолітніх засуджених до позбавлення волі також невпинно зменшується. Однак кількість засуджених, які саме відбувають покарання, є ще меншою. Це пов'язано із застосуванням можливості звільнення від покарання з випробуванням або за амністією. Такі заходи в поєднанні з індивідуальними педагогічними впливами на особу засудженого, формуванням цілісної правосвідомості дозволять знизити ймовірність повторного вчинення злочинів надалі. Також на ці показники впливає зміна демографічної ситуації в аспекті зниження кількості громадян України у віці малоліття (до 14 років) та у віці неповноліття (14–18 років).

Згідно з інформацією, поданою Державною пенітенціарною службою України, протягом останніх 5 років відбувається зміна динаміки кількості засуджених, які відбувають покарання у виховних колоніях України [3]. Динаміку кількості засуджених, які відбувають покарання у виховних колоніях, подано в таблиці 6.

Кількість засуджених, які відбувають покарання у виховних колоніях, порівняно з 2010 роком зменшилася майже в 4 рази. Частка неповнолітніх також зменшилася у 4 рази протягом останніх 5 років. Станом на кінець I півріччя 2015 року в установах виконання покарань відбувають покарання 373 засуджені, з яких 58% неповнолітніх та 8% жіночої статі. У 2014 році показник неповнолітніх, які відбувають покарання, склав 62% загальної кількості засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарання, з яких 6,3% жіночої статі. У 2013 році нараховувалося 8% засуджених жіночої статі, у 2012 році – 7% засуджених жіночої статі, у 2011 році – 6,5% засуджених жіночої статі, у 2010 році – 6,8% засуджених жіночої статі [2]. Така динаміка свідчить про те, що хоча кількість неповнолітніх, які відбувають покарання у виховних колоніях, зменшується, однак відсоткове співвідношення засуджених жіночої статі порівняно із засудженими чоловічої статі зростає. Загалом зменшення кількості засуджених, які відбувають покарання у виховних колоніях, пов'язане із загальним зменшенням кількості неповнолітніх, які здійснюють протиправні вчинки.

Психологічний аналіз дисциплінарної практики свідчить, що 97,3% порушень було зареєстровано в 5 виховних колоніях, у яких відбувають покарання засуджені неповнолітні чоловічої статі, і лише 2,7% припадає на засуджених жіночої статі, які відбувають покарання в Мелітопольській виховній колонії [4]. У зв'язку із зареєстрованими порушеннями своїми правами щодо застосування стягнень скористувалися начальники (заступники) та начальники соціально-психологічної служби. Конфронтація неповнолітнього засудженого з представниками установи виконання покарання проявляється у відповідній поведінці та бажанні проявити себе як вольовий член субкультури колонії. Розмежування тримання під вартою в слідчому ізоляторі повнолітніх і неповнолітніх не сприятиме обміну знаннями, правилами та субкультурними традиціями установ виконання покарань. Оскільки неповнолітні засуджені намагаються інтегруватись та адаптуватись до псевдотрадицій, що існують серед засуджених, такий суміжний вид тримання під вартою різних вікових груп сприяє цьому. Розмежування й зміна особливостей тримання неповнолітніх у слідчому ізоляторі сприятиме профілактиці передачі негативних знань, навичок і вмінь у середовищі неповнолітніх.

За результатами нашого анкетування, проведеного серед засуджених виховних колоній (загальна кількість опитаних засуджених становить 200 неповнолітніх, з яких засуджених 14 років нараховується 10%, засуджених 15 років – 13%, засуджених 16 років – 22%, засуджених 17 років – 27%, засуджених 18 років – 28%), можна стверджувати, що зі збільшенням віку зростає кількість неповнолітніх, які здійснюють злочини. Серед них 12% респондентів стверджують, що вчинили перший злочин раніше, ніж їм виповнилось 12 років. Необхідно зауважити, що ці засуджені належать до групи тих, хто вчинив корисливі злочини. Неповнолітні, які вчинили насильницькі злочини, скоїли протиправні діяння переважно в 16 і більше років, тобто вже в період раннього юнацтва, коли психічні функції є більш сформованими порівняно з нестійким підлітковим віком.

Таблиця 6

Динаміка кількості засуджених, які відбувають покарання у виховних колоніях

Кількість осіб, які відбували покарання у виховних колоніях	2010	2011	2012	2013	2014	I півріччя 2015
Усього	1 432	1 315	1 270	890	442	373
з них:						
жіночої статі	98	86	89	72	28	30
неповнолітніх	924	869	720	533	275	215

Загальна кількість неповнолітніх, які скоїли насильницькі злочини, становить 50% опитаних. 72% засуджених за насильницькі злочини виховувались у повних сім'ях, а 28% – у неповних сім'ях. У 95% випадків вони є єдиною дитиною в сім'ї. Натомість 13% неповнолітніх, які скоїли корисливі злочини, виховувались у повних сім'ях, 68% – у неповних сім'ях, 19% становлять діти-сироти з дитячих будинків. 36% неповнолітніх стверджують, що після виходу з колонії на них ніхто не очікує, навіть попри наявність близьких родичів. Ці результати можуть свідчити про збіднену перспективу майбутнього, що негативно впливає на процес ресоціалізації та вторинної соціальної адаптації, а також про втрату соціальних контактів із членами своїх сімей та опікунами, що негативно впливає на поновлення соціальних стосунків, адаптацію в соціумі.

Корисливі злочини в 74% випадків було скоєно в групі, а насильницькі – лише в 21% випадків. Ці результати можна інтерпретувати двозначно: підлітки більш схильні до групових злочинів порівняно з юнаками; юнаки більш схильні вчиняти насильницькі злочини порівняно з підлітковим віком.

Засуджені стверджують, що в більшості випадків скоєні насильницькі злочини не були продуманими, ідея про їх вчинення виникла спонтанно й відразу ж реалізувалась. Однак насильницькі злочини, скоєні групою, відрізнялися більшою продуманістю та жорстокішими формами реалізації. 33% неповнолітніх із групи насильницьких злочинів стверджують, що були свідками насилля в його різних формах, з них 34% були жертвами, 20% самі виступали як насильники. У свою чергу неповнолітні з групи корисливих злочинів були свідками в 61%

випадків та насильниками у 18% випадків. Також вони вказують, що скоювали насильницькі злочини неодноразово та не несли за них відповідного покарання. Це свідчить про отриману психотравму внаслідок пережитого досвіду та здатність ретранслювати насильницьку форму поведінки. Отже, у неповнолітнього, який був свідком насилля, зростає ймовірність здійснити насильницький злочин.

Висновки. Суспільство реалізується в динаміці суспільних трансформацій. Зменшення кількості правопорушень, особливо серед неповнолітніх, буде показником якісних змін суспільства. Таким чином, підвищиться як загальний, так і психологічний рівень добробуту в суспільстві. Більшість неповнолітніх осіб, які засуджуються до позбавлення волі й відбування покарання, потребують не ресоціалізації в установах виконання покарання, а заходів реінтеграції в соціум та набуття практичних умінь щодо взаємодії з оточуючими. Психологічно здоров'я покоління, яке підростає, є запорукою гармонії в суспільстві в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандурка А. Преступность в Украине: причины и противодействие / А. Бандурка, Л. Давиденко. – Х. : Основа, 2003. – 367 с.
2. Судова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dsa.court.gov.ua/sudova_statystyka.
3. Офіційний сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
4. Відповідь Державної пенітенціарної служби України від 8 жовтня 2015 р. № 6/2-302/9-15-ЗПІ на запит доступу до публічної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.